

D/13.769

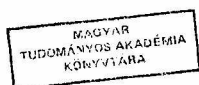
KANDIDÁTUSI DISSZERTÁCIÓ ÖSSZEFOGLALÁSA
/TÉZISEK/

NÉMET ÉS MAGYAR POLGÁRI ÉRTÉKFILOZÓFIA
/BADENI ÉS KOLOZSVÁRI ISKOLA/

Dr.TUBA IMRE

Keszthely

1988

I. Kutatási feladatok

A dolgozat alapvető célkitűzése két polgári értékfilozófiai irányzat - a német badeni és a magyar kolozsvári iskola - fel-fogásának rekonstrukciója, illetve a köztük lévő - feltételezett - hatástörténeti összefüggés vizsgálata volt. Ez a hatástörténeti hipotézis lényegében azt feltételezte, hogy a kialakuló magyar polgári értékfilozófia a korabeli német ujkantiánus irányzatok hatására, azok tartalmi meghatározása alapján, mintegy azok "magyarországi leányvállalataként" /Hanák Tibor/ jött létre. A két iskola teljesítménye ugyanis nagyjából egyidőben: a századfordulón, illetve azt nem sokkal megelőzően és azt követően született.

A problémahelyzet, amelyből kiindultunk - s amelynek ez a dolgozat végülis létét köszönheti - egy szélesebb összefüggésrendszerből, az értékprobléma megfogalmazásának olyan tágabb kontextusából eredt, amely számomra annak három döntő alapelemét tartalmazta.

Az első alapelem a polgári társadalom általános értékválságának talaján kibontakozó értékelméleteknek a marxizmussal szembeni "kihívása" volt. Ennek első releváns megfogalmazását a nietzschei "Umwertung aller Werte" programja jelentette számunkra. Később /találkozáskor más megközelítésekkel is/ többé-kevésbé világossá vált számunkra az értékprobléma közös logikai magva és elméleti megoldatlansága a polgári filozófiában.

Az értékprobléma megfogalmazása racionális kérdésfelvetésnek látszik. Mert ha értékek vannak, értékelméletnek is lennie kell; s mi más ez, ha nem az értékek problémává tétele. A marxista tudomány "hallgatása" annál is feltűnőbb volt, mert - ámbár a polgári társadalom értékválságának tényét elismerte,

sőt hangsúlyozta - az ennek megoldására törekvő polgári elméleteket szinte teljes elutasításban részesítette, vagy agyonhallgatta. Nemcsak a polgári megoldásokat bírálva persze, hanem magát az egész kérdéskört /mint tudománytalant/ félretolva. Az értéket pszeudo-tudományos kategóriaként, az értékelméletet pedig polgári /áltudományként" kezelte.

Csak az utóbbi 2-3 évtizedben nyert az érték kategóriája a marxista filozófiában több-kevesebb polgárjogot Noha a viták tovább folynak és az elutasítás az axiológiával szemben továbbra is számottevő, a polgári elméletek kihívására válaszolva többen tettek kísérletet egy marxista értékelmélet kidolgozására. E folyamatot katalizálta, hogy egyre több társadalomtudomány /szociológia, pszichológia, kultúraelmélet stb./ is használja az értékfogalmat. Ennek ellenére sokan vannak, akik szükségtelennek - ha nem egyenesen károsnak minősítik - egy marxista filozófiai értékelmélet kimunkálását.

Ezek közül a legjelentősebb O. G. Drobnyickij munkája, aki mind az un. értékprobléma, mind pedig a polgári értékelméletek létjogát hagyományos érveléssel kérdőjelezi meg. Ez azon alapszik, hogy elfogadja a pozitivisták szociológiájának azt a - M. Webertől eredő - felfogását, hogy az értékek /noha mint szubjektív képzetek tudományosan leírhatók/ objektíve meg nem alapozhatók. Ez megfelel a tudománytalan értékelés és az értékmentes tudomány szokásos pozitivisták szembeállításának. Ám O. G. Drobnyickij kísérlete végül mindennek előtt azért tanulságos, mert egy szubjektivisták polgári érték-konceptió szűkös kereteiből kiindulva, ennek megoldásait bírálva /eredeti intenciói ellenére/ eljut annak felismeréséhez, hogy az értékelméletet a marxi elsajátítás-elmélet alapján lehet kidolgozni.

Éppen erre vállalkozik V. P. Tugarinov Munkássága mindeneke-
lőtt a polgári elméletek eredményeinek "beépítésére" mutat
példát. V. P. Tugarinov legfőbb érdeme, hogy az értékproblé-
mát nem tekinti álproblémának. A polgári értékelméletek tra-
dicionális kérdéseit megkísérli marxista módon értelmezni, s
ebben uttörő szerepet vállal. Az értékelmélet kérdéseit a
marxista cselekvés- és szükséglet-elmélet alapján értelmezi
/"az érték az elmélet átmenete a gyakorlatra"/, s próbálja meg
ezen az alapon az értékek egy lehetséges rangsorát felállítani.
Konceptiójának legfőbb gyengesége, hogy a gyakorlatot nem nem-
beli, hanem partikuláris formájában fogja fel.

A harmadik jelentős munka Heller Ágnesé. Heller szerényen csak
hipotézisnek nevezi opuszát: valójában invenciózus kísérlet ez
egy marxista értékelmélet létrehozására. Heller szintén elsza-
kitja az értéket a tapasztalástól /s ez hiba/, de érték-tipo-
lógiaját és értékfejlődési vázlatát meggyőzőnek tekinthetjük.

A marxista filozófiai elméletnek ez az axiológia-ellenessége
annál kevésbé érthető, mert a marxizmusnak van kigoldozott ér-
tékelmélete: a marxi munkaérték-elmélet. Igaz, ez nagyrészt
közgazdasági és nem filozófiai /habár az is/ elmélet, de a
marxista irodalomban számos értékes kezdeményezés van, ami
egy általános /filozófiai/ értékelmélet kimunkálásához nyujt-
hat kiindulási alapot.

Az értékprobléma másik lényeges alapeleme a szocialista társa-
dalom jelenlegi fejlődési szakaszával függ össze. Ez világossá
tette azt /ami azért rejtetten korábban is érzékelhető volt/,
hogy az értékválság nem a kapitalista társadalmak "privilegiuma".

A társadalom értékrendjének megváltozása számos részfolyamatból álló bonyolult mozgás, amelynek feltérképezését számos szaktudomány /mindenekelőtt a szociológia/ is feladatának tekintti. Az ezirányu magyar kutatások mintegy husz éves multra tekintenek vissza és komoly eredményeket könyvelhetnek el /elég, ha pl. Hankiss Elemér, Losonci Ágnes, Huszár Tibor, Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor kutatásaira gondolunk/. E vitathatatlan eredmények ellenére, vagy talán épp ezért még nyilvánvalóbb a filozófiai szintű értékelmélet hiánya, amelynek a középszintű elméleteket és az empirikus kutatásokat integrálnia és egyuttal megalapoznia kellene.

Az értékátrendeződés egyik lényegi folyamata a hagyományos értékek eróziója, amelyről ma már elmondhatjuk, hogy - a korábbi leegyszerűsítő elképzelésekkel szemben - korántsem egyértelműen pozitív, hanem nagyonis ellentmondásos folyamat. A tradicionális értékorientációk leépülése olyan folyamat, amelyben nemcsak "negatív" értékek tűnnek el, hanem egy sor olyan érték is, amely a társadalom funkcionálásához nélkülözhetetlen /pl. felelősségvállalás, kreativitás, kezdeményezőkézség, vállalkozói szellem, hagyományos munkafegyelem, tolerancia stb./

Az értékátrendeződés másik lényeges - bár sajnálatosan negatív - folyamata az érték-vákuumok kialakulása. Ennek legtipikusabb formája, ha a hagyományos értékek leépülése nem jár együtt új értékorientáció kialakulásával. Itt az értékvesztés a domináns mozzanat. Az E. Durkheim által anómiának nevezett normaválságnak ez az egyik klasszikus megnyilvánulási formája, amely nem csak az általa elemzett öngyilkosságban, hanem a társadalmi devianciák más formáiban is kifejeződik: mint a perspektívtalanság, alkoholizmus, drogfogyasztás, s mindaz, amit összefoglaló elnevezéssel társadalmi beilleszkedési zavaroknak hívunk.

A társadalmi értékátrendeződés harmadik lényeges vonulata az érték-építkezés folyamata. Ez nem kevésbé problematikus, mint az előbbiek. Az új szocialista értékrend kiépülése és elterjedése nem az álmok és illúziók normáinak engedelmeskedik. Mindazok a kardinális, alapvető értékek, amelyeket ehhez sorolunk /közösségiség, egyenlőség, hazafiság, internacionalizmus, társadalmi igazságosság, demokratizmus, hatékonyság, közeleti nyilvánosság és tisztaság stb./ nagyon sokszor csak deklarált és nem ténylegesen érvényesülő értékei társadalmunknak.

Végül az értékprobléma harmadik, nem kevésbé lényeges eleme, amelyre már utaltunk, a marxista tudományban jelentkező belső kihívás, amelyet az elméleti alapvetés hiányaként fogalmazhatunk meg. Ez egyrészt az értékvizsgálatok operacionalizálására törekvő tudományok szükségleteként fogalmazódik meg: mint az általános és középszintű elméletek iránti igény. Erről a korábbiakban már volt szó. De jelentkezik, másrészt, mint magának a filozófiai tudománynak belső igénye: arra való képessége, hogy saját világnézeti választásait elméletileg meg tudja alapozni. A marxizmus mint pártos tudomány esetében ez hangsúlyosan jelentkezik.

Ez a dolgozat a vázolt és mindmáig megoldatlan alap-problémák megoldásához való hozzájárulás igényéből fakadt. Illő szerénységgel csupán azt célozta meg, hogy a polgári filozófia két értékelméleti irányzatát vegye szemügyre, rekonstruálja felfogásukat, s bírálatuk révén közvetlen vagy közvetett tanulságokkal szolgáljon egy leendő marxista értékfilozófia számára.

Az egyik iskola, a délnémet /badeni/ iskola többé-kevésbé ismert a szakmai közvélemény előtt: noha inkább tudományelméleti,

semmint értékelméleti munkássága révén. A másik viszont egy csaknem teljesen elfeledett kortárs magyar irányzat, amelyet a régebbi irodalomból kolozsvári iskola néven ismerhetünk.

Összefoglalva az eddigieket, kutatásaink legfőbb feladatát az alábbiakban jelölhetnők meg: az egyik legjelentősebb német újkantiánus iskola értékfelfogásának rekonstrukciója /W. Windelband és H. Rickert ismeretesebb felfogása mellett H. Münsterberg kevésbé ismeretes koncepcióját is beleszámítva/: a teljesen feltáratlan magyar polgári értékfilozófia legjelentősebb iskolája értékelméletének rekonstruálása: a két iskola közötti ténylegesen megállapítható hatástörténeti összefüggések, koncepcionális analógiák feltárása, a badeniek kolozsváriakra való hatásának tisztázása volt.

II. A kutatás módszerei

A feladatok természetének megfelelően az alkalmazott módszer - reményeink szerint - egy lényegében történeti-hermeneutikus eljárás volt, amelynek főbb formai és tartalmi alapelvei a következők: az eredeti művek tanulmányozása az arra vonatkozó hipotézissel együtt, hogy ezek többé-kevésbé konzisztens értékfilozófiai felfogásokat tartalmaznak: amennyiben a rendszeren belül mégis ellentmondások lépnek fel, ezek logikai vagy történeti magyarázatának megkeresése: a kommentár-irodalomnak elsősorban az interpretációs nehézségek feloldására való igénybe vétele. A másik alkalmazott módszer - elsősorban a hatástörténeti összefüggések megállapítására - az összehasonlító módszer volt, mégpedig mind történeti /filológiai/, mind pedig logikai /elméleti, koncepcionális/ vonatkozásban.

Kicsit részletesebben ez az alkalmazott módszerek tekintetében az alábbiakat jelenti:

1. A vizsgált irányzatok és szerzők műveinek szelekciója az értékelméleti megfontolások fontossága szerint. Ez a badeniek esetében /mindenekelőtt Rickertnél/ pl. azt jelentette, hogy a tudományelméleti irodalomból jól ismert művekre kevésbé, viszont azon műveikre, amelyekben az értékelmélet önálló kidolgozását kísérelték meg, jobban figyeltünk.

2. Az eredeti művek feldolgozásának szinte kizárólagos célja az ezekben körvonalazódó értékelméleti felfogás megértése és rekonstrukciója volt. A megértés itt elsősorban azt jelenti, hogy az ezekben felmerülő problémákat és az ezek megoldására irányuló elméleti erőfeszítéseket próbáltuk feltárni. Ezt az az előzetes feltételezéssel tettük, hogy konzisztens elméletekkel van dolgunk, s hogy ezek mint ilyenek feltárhatók és megérthetők.

3. A rendszerben fellépő inkonzisztenciák immanens /rendszeren belüli/ vagy transzcendens magyarázatának megkeresése, ami a megértés teljesebbé tételére szolgált.

4. E megértő eljárás további lényeges segédelve a történetiség, amely az elméletek belső önfejlődésének a művek kronológiájában való megjelenésére irányul: mint ama lehetséges hibaforrás ellenszere, hogy a későbbi megoldásoktól eltekintve a korábbi megoldatlanságokat véglegesként kérjük számon, s így "felesleges" ellentmondásokhoz jussunk.

5. Lényegében a megértés célját szolgálta a kommentár-irodalom felhasználása is: azoknak a műveknek a hasznosítása, amelyek

ezt a munkát már korábban megkísérelték, s lehetőséget kínáltak arra, hogy az esetlegesen felmerülő interpretációs nehézségeket segítenek megoldani.

E művek feldolgozásában alkalmaztuk az ún. hólabda-módszert, vagyis hivatkozásaikból, idézeteikből igyekeztünk kiszzelektálni azokat a további munkákat, amelyek feldolgozásától - feltévéseink szerint - nem tekinthettünk el.

6. Fenn alkalmazott módszereink egy a megértésen alapuló immanens kritikát tettek lehetővé: ezt a célt is szolgálták. E kritika korlátai közismertek, ezért arra is törekedtünk, hogy olyan módszereket alkalmazzunk, amelyek egy transzcendens, a rendszert kívülről megítélő kritikát tesznek lehetővé.

7. Ilyen módszer a rendszerek elsősorban elmélettörténeti, másodsorban társadalomtörténeti háttérének feltárása. Ez választ adhat arra, hogy bizonyos hibás kérdésfeltevések vagy megoldások honnan erednek: melyek azok a társadalmi és elméleti előfeltételek, amelyek az egyes elméletek problémakezelését, válaszlehetőségeit eleve preformálják. Itt talán a legjelentősebb annak belátása - mégpedig mindkét iskola esetében - hogy a kanti transzcendentális ismeretkritika keretében, sőt egyáltalán semmilyen ismeretelmélet keretében az értékek problémája nem oldható meg maradéktalanul. /S ez a gondolat tulajdonképpen már magánál Kantnál fölmerül!/.

A társadalomtörténeti háttér - mint magyarázó elv - elsősorban a korabeli polgári társadalom általános értékválságának elméleti tudomásul-vételét jelenti: mint annak belátása, hogy az értékprobléma elméleti megoldatlansága az értékek gyakorlati ellehetetlenülésében gyökerezik.

8. A transzcendens kritika másik alkalmazott eljárása: az értékfilozófia - mégpedig mind a polgári, mind a marxista értékfilozófia - azóta elért eredményeinek szembeesítése e korábbi elméletek sikerületlen kísérleteivel: azoknak a megoldási lehetőségeknek a felmutatása, amelyekre ők is rálelhettek volna. Ebből a szempontból a legjelentősebb a cselekvéselméleti, társadalomontológiai megközelítések eredményeinek - habár elnagyolt - számba vétele.

9. Végül a hatástörténeti összefüggések feltárásának céljára az összehasonlító módszert alkalmaztuk. Ennek a módszernek az alkalmazása kettős: történeti és logikai, vagy másképp: filológiai és konceptuális.

A filológiai összehasonlítás feladata kettős. Egyrészt fel kell tárnia a nyílt hivatkozások, utalások egész rendszerében megnyilvánuló viszonyt, másrészt fényt kell derítenie azokra a rejtett átvételekre, kapcsolódási pontokra, amelyek a hatás meglétét indirekte mégis bizonyíthatják. E módszer alkalmazása azzal az eredménnyel zárult, hogy a feltételezett hatástörténeti összefüggés nem áll fenn.

Ennél lényegesebb a másik, a konceptuális összehasonlítás módszere. Ennek mindenek előtt arra kell választ adnia, hogy a vizsgált elméletek belső építkezésében, problémakezelésében, alkalmazott módszereiben, megoldás-kereső törekvéseiben stb. fellelhető-e koncepcionális rokonság. E módszer alkalmazásának végeredménye is az, hogy a vizsgált két iskola közötti koncepcionális eltérések oly nagyok, amelyek kizárnák bármiféle számottevő elméleti hatást.

III. Eredmények

Mint ismeretes, Kant "kopernikuszi fordulata" azt jelentette, hogy a hagyományos metafizika elbizonytalanodása miatt a filozófia első tudományává, propedeutikájává az ismeretkritikát tette, tehát ismeretelméleti fordulatot hajtott végre, amely első helyre az ismeretek érvényességének kérdését állította. A kanti fordulat értelmében: mielőtt a metafizikai /ontológiai/ kérdésekre választ adnánk, meg kell vizsgálni, hogy egyáltalán képesek vagyunk-e erre, Tehát a filozófiának a megismerés, a tiszta ész kritikájával kell kezdődnie. Kant ismeretkritikája azzal a végeredménnyel zárul, hogy az alapvető metafizikai kérdésekre az ismeretkritika rendszerében nem lehet választ adni: tehát a teoretikus ész nem voksolhat pl. isten létezése vagy a lélek halhatatlansága mellett - igaz, el-lene sem.

Igy mindezek a kérdések kikerülnek a teoretikus ész illetékességi köréből, és a gyakorlati /morális/ ész követelményeiként fogalmazódnak meg. Ebben az értelemben az értékek problémája Kantnál merül föl először a polgári filozófiában. Ez azt jelenti, hogy az értékek a létezőről szóló elméletekben megalapozhatatlanok: nem hordják magukban létalapjukat. Megalapozásra szorulnak, de miután a teoretikus ész erre képtelen, csak a praktikus ész posztulátumaiként fogalmazódhatnak meg a rendszerben. Ezzel létrejön a kanti világ-dualizmus, a létezés és a kellés egymással nem elegyülő szférája. A teoretikus és a morális ész közvetítetlen idegenségben állnak egymással szemben: az értékek eloldozódnak a megismerétől, vagyis az erkölcsök metafizikája az ontológiára /vagy ami ugyanaz: az ismeretelméletre/ nem alapozható.

Az ismeretértvény kérdéséből kinő az értékértvény problémája. De az értékek a létezésben /megismerésben/ nem tárnak föl: létalapjuk továbbra sincs. Ezért lényegében igazat kell adjunk Tengelyi Lászlónak, hogy a metafizika /legalábbis az erkölcsök metafizikája/ Kant számára inkább csak probléma maradt, semmint rendszerbe illeszthető megoldás. Ezt a problémát hagyományozta Kant utódaira is.

Elvileg a kanti hagyomány több irányban követhető. De miután a kanti életmű torzóban maradt, a metafizika /modernebb megfogalmazásban: az értékek/ problémájának megoldatlansága miatt, W. Windelband a neokantiánusok általános meggyőződéseként mondhatja ki, hogy Kantot követni annyi, mint túlhaladni rajta.

Mint láttuk, az értékek Kantnál a gyakorlati ész kategóriái, az akarás és cselekvés elvei. A folytathatóság egyik irányát ez jelöli ki. Ami azonban Kant számára egy morálfilozófia kereteiben megoldhatónak látszik, az a badeniek számára egy társadalomtudomány /kulturtudomány/ lehetőségének kérdéseként vetődik fel. Ez végülis érthető: a praxis ekkor már nem szűkíthető le a morális gyakorlatra.

Mindezt a badeniek - a kanti hagyománynak megfelelően - az ismeretértvény /konkrétebben: a társadalomtudományos megismerés érvényességének/ kérdésével kapcsolják össze. Ennek megfelelően az értékprobléma náluk a tudományelméleti problémából nő ki. Ami nem okoz problémát, az a természettudományok /szabatosabban szólva: a létezőről szóló tudományok/ módszertana. Ezzel szemben a társadalomtudományok mint érték tudomány /H. Rickertnél értékvonatkoztató tudományok/ lépnek fel. Létszféra és érvényszféra kanti dualizmusa tehát megmarad. A létezőről /igy a társadalomról/ szóló tudományok természettudományok, a

kulturtudományok értékelő vagy értékvonatkoztató tudományok. A különbség köztük nem tárgyi, hanem módszertani.

Az értékérvény kérdése az egyediség fogalmával társul. Az nem kérdés, hogy egy természettudományos törvény miként lehet érvényes /végülis a létezés törvénye/, de az igen, hogy a történelmi egyediség ismerete miként tarthat számot általános elismertségre, sőt objektivitásra. A badeniek számára világos, hogy a Kant által nyitvahagyott kérdések: az erkölcsök metafizikájának és az értékek megalapozásának problémája lényegileg összefüggnek.

Törekvéseik fő irányát is a kanti tradíció jelöli ki: fenntartva a szabadság és szükségszerűség, a létezés és kellés világa, a létszféra és érvényszféra, a természet és kultúra, a müssen és a sollen közötti radikális különbségtevést, mégis arra törekszenek, hogy közvetítést találjanak e két világ között, méghozzá /ugyancsak a kanti intencióknak megfelelően/ ismeretelméleti alapon.

A badenieknél tehát a "tudomány álláspontja", a tudományfilozófiai megközelítés a döntő. Óvakodnak attól, hogy teret engedjenek az életfilozófiai irracionalizmusnak. Ugyanakkor érzékelik, hogy az értékproblémák a szubjektivitás, az egyedi élmény, az "életproblémák" oldalán vetődnek fel. H. Rickert rezignáltan vallja be, hogy tudomány és élet álláspontja nem összeegyeztethető. Ezzel elismeri, hogy a maguk elé tűzött programot nem sikerült teljesíteni: a teória nem segítheti ki a praxist szorult helyzetéből. A megismeréstől már Kant által eloldozott értékeket a badenieknek sem sikerült összekapcsolni a megismeréshez.

A badeniek Kant dilemmaival küszködnek tovább - a kanti hagyomány szellemében. Arra vállalkoznak, hogy a Kant által nyitva-hagyott kérdéseket /dualizmusokat/ a kor színvonalán állva újrafogalmazzák és megoldják. Csakhogy a kantiánus ismeretelméleti, tudományfilozófiai beállítottság elzárja az utat az értékek genezisének feltárása előtt. Marad az érvényesség tisztázatlan, meghatározatlan fogalma, amellyel a rendszerbe irracionálisizmus áramlik be. Az érvényesség nem apellálhat csak az észre, a morális érzelemben /kötelességérzés, lelkiismeret/ is támaszra kell lelnie.

A logikai körbenforgás nyilvánvaló. Az értékek feladata, hogy alapul szolgáljanak a moralitásnak /sőt az egész kulturának/, ugyanakkor az értékek érvényességét a moral sense hivatott biztosítani. /Még a nem morális értékekét is: L. pl. H. Rickert: az igazságot is akarni kell, az igazságra való törekvés a lelkiismeret parancsának való engedelmeskedés./

Az értékek megalapozásának feladatát a badeniek sem tudják teljesíteni. Arra vállalkoznak, amiről Kant elég határozottan belátta, hogy kivihetetlen: hogy a metafizikai problémákat a transzcendentális ismeretkritika keretein belül oldják meg. Az értékek mint érvényességek rá vannak utalva a szubjektumra: objektív létalapjuk ebben a rendszerben nem lehetséges. Csak egy a szubjektivitáson tuli, általános személytelen tudat biztosíthatná az értékek érvényét, miként az ismereteket is. A Bewusstseins überhaupt lehetőségei azonban már a kanti rendszerben ki vannak merítve: végtére is más az értékérvény /a gyakorlati apriori/ mint az ismeretérvény kérdése. Így aztán a windelbandi normáltudat vagy a münsterbergi Über-Ich semmivel nem adnak több lehetőséget az értékérvény elméleti megalapozására mint amennyi már a kanti praktikus ész apriori

szintetikus alapelveiben megvolt. Az értékek érvényét a Bewusstsein überhaupt - mint a teoretikus ész általános kategóriális szerkezete - nem garantálhatja.

A badeniek Kant nyomdokain járnak és a kanti rendszerben megoldatlanul hagyott dualizmusok feloldására tesznek kísérletet. De sem a tudományelméleti, sem az értékprobléma megoldásában nem jutnak előbbre Kantnál, mert ragaszkodnak a transzcendentális ismeretkritika kereteiben való megoldásukhoz, holott világos, hogy ebben a keretben csak az ismeretértvény /és nem az értékértvény/ kérdései tisztázhatók. A két probléma megoldatlanságában is egymásra utal: ha az értékek létalapja hiányzik, hogyan garantálhatják a társadalomtudományos megismerés objektivitását. A szubjektív ész ezt nem teheti meg. De ha az érték mégsem más mint a szubjektív ész számára fennálló érvény vagy kötelezés, az érték továbbra is rá van utalva az emberre. A nemlétező, de érvényes értékek enélkül nemcsak nem léteznek, de nem is érvényesek.

A badeniek is a tudatvilág foglyai. Miután a praktikus ész /ha náluk több is mint a morális ész/ csak a szellemi tevékenység hordozója, az értékeknek az emberre való ráutaltsága is csak a transzcendentális konstitúció keretein belül vetethető fel. A problémák nem megoldása, hanem további misztifikációja, ha - mint Münsterberg - az általános személytelen tudat mellé még egy általános személytelen világ-akaratot is felvesszünk.

Etekintetben Kantot csak "elrontani lehet" /Heller Á./. A kanti dualizmusok tényleges meghaladása, az értékek létalapjának felmutatása csak akkor lehetséges, ha kilépünk a transzcendentális konstitúció keretei közül. A badeniek ezt lényegében soha sem teszik meg. De az értékértvény tisztázatlansága,

a kötelezés szubjektív jellegének elégtelensége kivált egy folyamatosan jelenlévő ontológizáló tendenciát /Bayer J./, vagy /ahogy Heller Á. mondja/ azt, hogy lépten-nyomon engedményeket tegyenek az empirizmusnak. Ez az ontológizáló tendencia majd M. Scheler és N. Hartmann munkásságában jut érvényre, míg az értékek szubjektívizálása /a másik logikus elágazás/ M. Weber "megértő szociológiájában" és az értékmentes tudomány eszméjében.

Teoretikus és praktikus ész, ismeretértvény és értékértvény Kant által deklarált dualizmusa nem csak a neokantiánus, hanem pl. az életfilozófiai és pozitivisták irányzatokban is a század második felében kiéleződik, manifesztté válik: a polgári gondolkodás /élesen fogalmazva/ képtelen lesz tény, - és érték-tudományok összeegyeztetésére.

A badenieknél ez teljesen nyilvánvaló és érthető is, hisz ők a kanti ismeretkritika rendszerében vélik az értékek problémáját megoldhatónak. Holott a kanti megoldásban - megítélésünk szerint - van egy olyan rejtett lehetőség is, amely az értékértvény kérdésének megoldását valóban új vágányokra terelhetné. Mire gondolunk? Arra, hogy Kant az értékeket a praktikus ész illetékességi körébe utalta: mint az akarás /a kanti értelmezést tágitva: a morális praxis/ elveit határozta meg. Világos, hogy a nevezetes három kanti kérdés közül a teoretikus ész csak a Mit tudhatok? kérdésre adhat választ. A Mit kell tennem? és a Miben reménykedhetem? kérdésének megválaszolására a praktikus ész hivatott. E megoldásból ut nyílhatna az értékek nem ismeretelméleti, hanem cselekvéseméleti "megalapozásához". Mert az érték valójában döntően a cselekvés kategóriája /ami nem jelenti azt, hogy ismeretelméleti aspektusai nincsenek/, s ezért lényegében csak az emberi-társadalmi cselekvés elméletében

dolgozható ki az értékek általános ontológiai elmélete. Mindez itt csupán előfeltevés, amelyet egyéb /marxista és polgári/ elméletek sugallnak, s amelyet a badeniek és a kolozsváriak arra irányuló sikertelen erőfeszítései, hogy az értékelméletet az ismeretelmélet kereteiben dolgozzák ki - közvetve megerősítenek.

Lényegében más a kolozsváriak problematikája. Habár Böhm, az iskola-alapító szintén kantiánus és szintén eljut az érték-probléma felismeréséhez, az őt izgató kérdések mások mint a badeniekéi. Ne feledjük: ez a Monarchia kora, a filozófiai "reneszánsz" /Hanák I./ még éppen hogy csak elkezdődött, a magyar filozófiai élet tanulóéveit éli. Böhm Károly ennek a kor-nak reprezentáns alakja. Kortársai közül filozófiai ambíciója és nagyszabású rendszer-kísérlete emeli ki. Azért csak kísérlet, mert Böhm is "elrontja" Kantot, ha másképpen is mint a badeniek.

Böhmre elsősorban Kant hatott /és nem az újkantiánusok/, később /egyre erősebben/ Fichte és a pálya elején A. Comte pozitivizmusa. Böhm rendszeralkotó volt, jelentős mértékben iskolafilozófus.

Ezért már itt szeretnénk előre bocsátani azt a végkövetkeztetést, amire jutottunk: a két iskola munkásságának elemzése alapján a kiinduló hipotézis nem tartható. Sem a badeniek, sem a kolozsváriak értékfelfogásának rekonstrukciója nem szól amellett, hogy Böhmöt és követőit jelentősebb hatás érte volna a badeniek részéről. Inkább arról van szó /a felmerülő hasonlóságokat ez magyarázza/, hogy közös forrásból merítettek: ez a közös forrás a kanti filozófia és /a kolozsváriaknál ezzel egyenranguan/ Fichte.

Nem igazolható ez a hatástörténeti összefüggés sem filológiai, sem koncepcionális értelemben. Azok az argumentációk, amelyek ennek igazolására törekednek, tévesek. Sándor Pál pl. a tudományelméleti probléma átvételét feltételezi, holott ez ebben az értelemben a kolozsváriaknál fel sem merül. Hanák Tibor - érzésünk szerint - későbbi fejlemények hatására minősíti őket az ujkantiánusok "magyarországi leányvállalatának". /Később valóban van egy jelentős badeni hatás Magyarországon: pl. Kornis Gyulánál. Szemere Samunál, s talán másoknál is/. De a kolozsváriaknál ez nem mutatható ki - ellenkezőleg: meglehetősen elutasítók a badeniekkel szemben. Részben magyarázza ezt, hogy míg a badeniek gondolkodása inkább problémacentrikus, addig a kolozsváriaké tradicionális-rendszerelvű, ami talán a "filozófiai megkésetttség" egyik szimptomája.

Kantból azonban őket nem a metafizika /az értékek megalapozhatóságának/ kérdése ragadta meg, hanem a transzcendentális ismeretkritika /vagyis éppen a metafizika-ellenesség/. Kant-tól azt tanulta meg, hogy metafizika többé nem lehetséges, ha csak ismeretkritikai rendszer formájában nem. Ez a metafizika-ellenesség teremti meg az alapot a kriticismus és a pozitívizmus összeházasítására. Nem a metafizika lehetőségének keresését érzékeli Kantban, hanem az ismeretelméleti szubjektívizmust.

Nem azt jelenti ez, hogy számára az ismeretértvény vagy az értékértvény problémája fel sem merül, de rendszerének ezek csak marginális elemei. Az ismeretértvénynek az a problémája, amely a badenieknél centrális szerepet játszik, s amely mindenekelőtt a kulturtudományos megismerés objektivitásának kérdéseként fogalmazódik meg náluk, Böhm számára nem jelent gondot. Ugyanigy az ennek függvényében megjelenő értékértvény kérdése

sem. A badeniek ellen irányuló kritikájának épp az ontológizáló-objektívizáló tendenciák jelenléte az egyik céltáblája /így pl., az értékérvény, a transzcendens sollen vagy az ismeretérvény az általános személytelen tudat formájában/.!

Más kérdés, hogy Böhm-nél is találunk /különösen pályája végén /objektívizáló törekvéseket. De lényegében mindvégig az "ismeretelmélet foglya" marad, sőt /hozzátehetjük/ az ismeretelméleti szubjektivizmusé.

A világ elszubjektívizálásában Böhm elsősorban Fichtére támaszkodik. Az a "létezési mechanizmus", amelyet felvázol /az én és a nem-én mint világ, amely az én projekciója/ teljes mértékig a fichte-i lételképzelésre épül. Ugyanigy a szellemnek mint tiszta tevékenységnek, mint konstitutív alanyi funkcióknak a felfogása is. A teremtő szubjektivitás képzete mellett azonban Fichténél megjelenik az általános tudat, a tudat objektív kategóriális szerkezete ama funkciójával együtt, hogy a világkép általános érvényűségét biztosítsa.

Viszont Böhm-nél az alanyiség bekebelez mindent. Minden kategóriális meghatározottság a szubjektív szellemből nő ki és ebben egyesül mint végső egységben: a világ értelme és lényege a logosz. De ez a logosz csak szubjektív szellem, nem Bewusstsein überhaupt: tárgyiassága csak annyiban van, amennyiben saját képeit tárgyakként ismeri el.

A "megismerési mechanizmus" nem kevésbé szubjektivista. Mindez, ami ebben feltárul, nem más mint jelentés. Az alany öntudatlan módon kivetíti /projiciálja/ jelentő képeit, amelyek aztán a megismerésben tudatosulnak. A világ, a nem-én ez: az alany projiciált jelentő képei. Amit megismerünk, tehát csak a

fogalom /a jelentés/: ez a projekció tartalma, formai megvalósulása csak érzéki burok. Böhm "gnoszticizmusa" platonizálja Kant álláspontját anélkül, hogy az ismeretelméleti szubjektívizmus "eredményeit" visszavonná. Platonizálja annyiban, amennyiben nála az érték nem "probléma", nem a létalapját nélkülöző eszme /amely ezért megalapozásra szorul/, hanem létező valóság /mint a platoni ideák/: a világot alkotó szellemiség. De az értékek nála mégsem objektív eszmék /mint Platónnál/, amelyekkel az érzéki világ fogyatékosága áll szemben, hanem a szubjektív szellem világ-teremtő projekciói. Eszme és valóság, ideál és reál között nincs már semmiféle ellentmondás: ez már a lehetséges világok legtökéletesebbjének Platóntól is, Kanttól is merőben idegen apologetikus "eszméje" Ami az ismeretelméleti szubjektívizmust illeti: természetes, hogy valóságos tárgy és ismereti tárgy között különbség van, de ennek a megkülönböztetésnek is csak akkor van értelme, ha feltesszük, hogy valóságos tárgyak vannak. Ha azonban a valóság csak a mi képünk, akkor ez a megkülönböztetés értelmét veszti.

Böhm a pánlogizmus hálóját teríti a világra. Nemcsak az ismeretelméletben igaz ez /ahol csak jelentéseket ismerünk meg és rendezünk el/, hanem az értékelméletben is, ahol ugyanezek a jelentések értékeként tárnak fel. A létező kellő is, a valóság érték és norma is egyben, mert közös lényegük a szellem.

Minden az énség misztériumában oldódik fel: itt kibékíthető az összes kanti dualizmus: szabadság és szükségszerűség, létezés és kellés, projekció és recepció mind a szellem határmányai.

Nem igaz, hogy Böhmnek csak az ismeretelmélete szubjektív, axiológiája nem. Azok közül az értékelési módok közül,

amelyeket számbavész, csak a szellem önértékén alapuló értékelések bizonyulnak igazi értékeléseknek. Minden hedonisztikus, eudémonisztikus, utilitarisztikus értékelés ál-értékelésnek bizonyul.

Böhm számára a cselekvés tiszta intellektuális munka: a szubjektív szellem arra irányuló erőfeszítése, hogy létrehozza és megértse a maga világát. Itt nincs szükség az értékek megalapozására, mert az értékek létalapja maga az egyedüli valóság, ti. az öntudatos intelligencia: az értékek nemcsak kellők, létezők is. Természet és kultúra sem különböző dolgok: a kultúra a természet méhében preformálva van. Nemcsak szubjektivitás és objektivitás egyesülnek valami magasabb egységben, de a szubjektum kozmikusáá tágul. Böhm azon kései törekvése, hogy szubjektivizmusát leküzdje, nem annyira az objektivizmusnak, mint inkább az óind keleti misztikának nyit utat.

Ebben a rendszerben az értékprobléma sem mint probléma jelentkezik, hanem mint a rendszerbe való "beépítés" feladata. Az értékhiány nem motivál, az értékeket nem kell megalapozni, mert a szellem /egyedülvalóság és mindenható lévén/ garantálja az értékek érvényesülését, sőt létezését. A filozófia tárgya ezért érték és valóság, mert mindkettő "eredtető gyökere" a szellem.

Böhm úgy "haladja meg" a kanti dualizmusokat, hogy minden el-
lentétes meghatározást a szubjektivizmusban egybeemos. Nem meg-
oldja, hanem eltünteteti a problémákat. A magyar filozófiai fej-
lődés "megkésettsége" nyilván azon is lemérhető, hogy egy
olyan ambiciózus és invenciózus gondolkodó mint Böhm, a kanti
rendszer "elrontott" változatát hozta létre első önálló magyar
filozófiai rendszerként.

Böhm többekre hatott, de tanítványi hűséggel kevesen csatlakoztak hozzá. A leghűségesebb tanítvány, Bartók György lényegében ismétli Böhmöt. Ezért csak egy erkölcstörténeti kísérlet erejéig kísértük el, ahol Böhm evolúciós sémáját kísérli meg érvényesíteni.

Legfőbb eredményeink pozitívak és negatívak egyaránt. Nem igazolható az a hipotézis, hogy a badeniek a kolozsváriakra számottevő hatást gyakoroltak volna. A magyar polgári filozófia - megkésetttségénél fogva - inkább a klasszikus tradícióhoz csatlakozott. Igaz, hogy igen jelentős volt az új irányzatok recepciója is /ebben a vonatkozásban a felzárkózás nagyon látványos/, de ez ebben az összefüggésben csak negative állapítható meg. A badeniek gondolkodásmódja inkább problémacentrikus, míg a kolozsváriaké hagyományos rendszerelvű. Az előbbiek inkább a kanti dualizmusok túlhaladására, az utóbbiak inkább ezek konzerválására vállalkoztak. Más kérdés, hogy akár a badeniek, akár a kolozsváriak kérdésfeltevései folytathatók-e és milyen eredménnyel. Ez azonban már további kutatások feladata.

1543

IV. Publikációim a témakörben:

1. Fr. W. Nietzsche értékfilozófiája /Egyetemi doktori értekezés - Bp. 1975. Kézirat 180 l./
2. Fr. W. Nietzsche szerepe az axiológia kialakulásában /NME Társadalomtudományi Közlemények XIX. k/67-78.l. 1969./
3. Etika és érték Fr. W. Nietzsche filozófiájában / NME Társadalomtudományi Közlemények XXII.K./ 167-189. 1974./
4. Magyar egyetemi hallgatók viszonya a szocialista értékekhez / MM Tájékoztató. 1978/2.sz. 71-88.l./
5. Művelődési értékek nyomában /Napjaink 1981/8.sz./
6. Fr.W. Nietzsche szerepe az axiológia kialakulásában /MFSZ 1981/1. 85-110 l./
7. Fenomenológia és krisztianizmus /MFSZ. 1981/2.sz. 276-282. l./
8. Kísérletek a marxista - leninista értékfilozófia kidolgozására /NME Közlemények V. sorozat 29.k./1-4.füzet 65-77. l./
9. A badeni iskola értékfelfogása /Keszthely Agrártudományi Egyetem Studiumok 45. l. - megjelenés előtt/.
10. Tények és értékek /recenzió - Magyar Filozófiai Szemle _ 1963/2. 296-302./

